

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

FARKAS BEÁTA

Piacgazdaságok az Európai Unióban

A piacgazdaság közép- és kelet-európai modellje

Szeged, 2019. február

Tartalomjegyzék

A kutatási feladat összefoglalása.....	3
Az elvégzett vizsgálatok és az alkalmazott módszerek rövid leírása.....	4
Eredmények és tézisek.....	5
1. tézis Az intézményi elemzés komplex módszertant követel, amelyben a kvantitatív és kvalitatív módszereknek egyaránt helye van. A módszertani pluralizmus szükségességét elméletileg nem szokták kétségbe vonni. Azért érdemes mégis tézisként kiemelni, mert a kutatás során ténylegesen alkalmazásra került mindkét megközelítés, ami viszont nem gyakori megoldás.....	5
2. tézis A piacgazdaság modelljeinek a fejlett országokra kidolgozott plurális tipizálása továbbfejleszthető, és kidolgozható olyan közös elemzési keret az EU tagállamai számára, amely a közép- és kelet-európai országokat is magában foglalja.....	6
3. tézis A rendszerváltozást követő másfél-két évtized alatt az uniós tagállammá vált egykori szocialista országokban kialakult egy olyan intézményegyüttes, amelynek jellemzői alapján leírható a piacgazdaság közép- és kelet-európai modellje. A modellen belül a balti, a visegrádi és délkelet-európai országok alcsoportjai azonosíthatók.....	8
4. tézis A 2008-as globális válság nem vezetett a közép- és kelet-európai modell megváltozásához. Egyelőre az olyan kihívások, mint az öregedő társadalom és az újabb technológiai változások sem bontották meg a modell intézményi komplementaritását.	11
5. tézis A közép- és kelet-európai modell egyfelől sikeres fejlődési lehetőséget biztosított az államszocialista rendszerből a kapitalista piacgazdaságba való átmenet után, másfelől a modell konvergencia kapacitása korlátozott. Hosszú távú felzárkózás csak a modell módosításával lehetséges, amely megvalósulását viszont az útfüggőség jelenségei veszélyeztetik.....	12
6. tézis Az EU-n belüli intézményi különbségek vizsgálatában túlhaladott az az álláspont, amely a régi és új tagállamok megkülönböztetésével ragadja meg a fő törésvonalat az országok között. Mélyebb intézményi különbségek mutathatók ki az északi, északnyugati és a déli, kelet- és közép-európai tagállamok között.	14
7. tézis Az európai integráció elméletében az intézményi heterogenitás jelentősége alulértékelt.	15
Hivatkozások.....	17
Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk.....	17

A kutatási feladat összefoglalása

Az európai integrációval kapcsolatos kutatásaim során feltűnt, hogy a versenyképességi rangsorokban és az uniós stratégiai célok teljesítésében a tagállamok egyes csoportjai a 2000-es évek során meglehetősen stabil pozíciót foglaltak el. Ennek mélyebb megértése az összehasonlító intézményi vizsgálatok felé irányította a kutatásaimat.

Az összehasonlító intézményi elemzés szakirodalmának tanulmányozásakor az vált szembetűnővé, hogy az Európai Unió tagállamaira vonatkozó kutatások a rendszerváltozás óta eltelt másfél-két évtized ellenére is elkülönültek. A régi tagállamokat a fejlett piacgazdaságokkal – mindenekeelőtt az USA-val – együtt vizsgálták, míg az új tagállamokat a többi szocialista transzformáción átesett országgal együtt. (Ciprus és Málta figyelmen kívül szokott maradni.) Nemcsak a tanulmányok témái, hanem a kutatói közösségek is elkülönültek/elkülönülnek egymástól. Ez a helyzet hozzájárul ahhoz, hogy a régi és új tagállamok megkülönböztetése, elkülönültsége fennmaradjon a kutatók és ezáltal áttételesen a döntéshozók „mentális térképén”. Ezért tettem fel azt a kérdést, hogy *fel lehet-e építeni egy közös elemzési keretet az uniós tagállamok számára*. Ha igen, akkor további kérdések adódnak, nevezetesen, hogy *milyen piacgazdasági modellek azonosíthatók az EU-ban, ezek között hogyan helyezkednek el a közép- és kelet-európai tagállamok, valamint hogy ezen országok intézményi berendezkedése milyen fejlődési lehetőséget vetít előre*.

A témakör kutatásának kezdetén még nem volt látható, hogy a 2008-as globális válság milyen tartós és mély hatást gyakorol a világgazdaságra, illetve az egyes országok fejlődésére. Ez a fejlemény a kutatási feladatot is átalakította. Empirikus elemzéssel, amelyet a válság átmeneti hatásai nem torzítottak, a válság előtti intézményrendszert lehetett vizsgálni. Ezt ki kellett egészíteni azzal a kérdéssel, hogy *a válság milyen intézményi változásokat indított el, és ezek jeleznek-e modellváltást valamely országcsoportban?*

A kutatás előrehaladásával kapott eredmények megkerülhetetlenné tették azt a kérdést, hogy *az intézményi elemzés milyen következtetésekkel és tanulságokkal jár az európai integrációra nézve*.

A kutatás eredményeit a „*Piacgazdaságok az Európai Unióban*” című könyvben jelentettem meg az Akadémiai Kiadónál 2017-ben, amelyet doktori műként nyújtok be az akadémiai doktori cím megszerzése iránti kérelemhez. A könyv terjedelme meghaladja az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának doktori követelményrendszerében megjelöltet. Ezért az elméleti alapon kívül azokat a fejezeteket választottam ki, amelyek a piacgazdaság közép- és kelet-európai modelljével foglalkoznak, és erre utal a tézisek alcíme. *A kiválasztott fejezetek: Bevezetés, 1., 2., 3. fejezet, a 4. fejezet 6. és 7. pontja, a 8., a 10., valamint a 11. fejezet (11-105., 128-158. o., 244-299., 308-323. o.).*

A könyv angol nyelvű változata „*Models of Capitalism in the European Union: Post-crisis Perspectives*” címmel jelent meg 2016-ban a Palgrave Macmillan Kiadónál. Az eltérő cím az angol és a magyar szakmai közegben használatos kifejezésekhez igazodott.

Itt kell megjegyezni, hogy poszt-szocialista uniós tagállamokat az angol nyelvű szakirodalomban Central and Eastern European countries névvel szokás illetni. Ennek a

megjelölésnek a pontossága ugyan kritizálható, de a félreértéseket elkerülendő magyarul is ennek a tükörfordítását használom.

Az elvégzett vizsgálatok és az alkalmazott módszerek rövid leírása

A kutatás első lépése az elemzési keret kialakítása volt. Miután az intézményi elemzés több tudományterület felől megközelíthető –intézményi közgazdaságtan, politikai gazdaságtan, összehasonlító gazdaságtan, politológia, szociológia - az ezek közötti, sokszor egymást átfedő, világosan nem elhatárolható kapcsolatokat kellett feltárni. Az intézményi vizsgálat lehetséges céljai közül a kutatási kérdéseknek megfelelően azt állítottam középpontba, hogy az intézményi berendezkedés mennyire támogatja a gazdasági növekedést, a versenyképességet. A szakirodalom áttekintése után a piacgazdaságok ideáltípusokból kiinduló duális tipizálása (liberális vs. koordinált piacgazdaság) és az empirikusan felépített, plurális tipizálás közül az utóbbi módszert választottam.

A kutatásomat megelőző empirikus vizsgálatok alapvetően az OECD adatbázisára épültek, ami azzal is összefügg, hogy az OECD kutatói kidolgoztak több olyan indikátort, amelyekkel egyes gazdasági intézmények sajátosságait statisztikailag mérhető mutatókkal meg lehet ragadni. Az OECD adatbázisa viszont nem fedi le az EU összes tagállamát, ezért először más adatbázisokból kellett az indikátorokat kiegészíteni, hogy a különböző gazdasági-társadalmi alrendszereket jellemezni lehessen. Az indikátorok segítségével minden egyes alrendszerben (termékpiacok, pénzügyi rendszer stb.) klaszterelemzéssel és több dimenziós skálázással osztályoztam az uniós tagállamokat, majd a hat alrendszerre kapott csoportosításokat egy közös, úgynevezett kétlépéses („Twostep”) klaszteranalízissel vizsgáltam. Mind az egyes alrendszerekről, mind a közös elemzéssel kapott eredményt összevetettem a szakirodalomban fellelhető összehasonlítható eredményekkel, valamint a kvalitatív jellegű esettanulmányokkal. A közép- és kelet-európai országok esetében nemcsak a modell jellemzőit igyekeztem megragadni, hanem a fejlődési potenciálját is.

A válság erőteljes hatást gyakorolt számos, empirikus elemzéshez használt indikátorra. Például a válság által erősen sújtott országokban a kifizetett munkanélküliségi járadék összege tetemesen megnőtt, miközben a GDP csökkent, ami befolyásolta a GDP arányos szociális kiadásokat, azaz egy, a szociális védelem rendszerének mérésére szolgáló mutatót. Ennek a változásából teljesen téves lett volna a szociális védelem intézményrendszerének változására következtetni. Ahhoz éveket kellett volna várni, amíg ezek az átmeneti hatások megnyugtatóan kiszűrhetőek. Ennek áthidalására esettanulmányokat gyűjtöttem össze és rendszereztem, hogy az empirikus vizsgálatban szereplő alrendszerek változását nyomon kövessem. Az EU megerősített gazdasági kormányzásának keretében készülő országjelentések nagy segítséget adtak, mert azonos struktúrában, azonos adatbázissal, összehasonlítható anyagokat biztosítottak. A válság előtti és után időszakokra vonatkozó, összetett módszertannal végzett elemzések alapozták meg a közép- és kelet-európai országokra, valamint az európai integráció egészére levont következtetéseimet.

Eredmények és tézisek

1. tézis *Az intézményi elemzés komplex módszertant követel, amelyben a kvantitatív és kvalitatív módszereknek egyaránt helye van. A módszertani pluralizmus szükségességét elméletileg nem szokták kétségbe vonni. Azért érdemes mégis tézisként kiemelni, mert a kutatás során ténylegesen alkalmazásra került mindkét megközelítés, ami viszont nem gyakori megoldás.*

Az intézményi elemzés fejlődését, irányzatait annyiban tekintetem át, amennyiben a saját kutatásom elméleti és módszertani kereteinek meghatározásához szükségesnek láttam. Ennek során meg kellett állapítanom, hogy az 1970-80-as évektől kezdődően az intézmények „újrafelfedezése” olyan sok irányzatban megjelent, hogy mára megnehezíti a rendszerezést. Ma leginkább a politikatudományban kialakult történeti institucionalizmust és a közgazdaságtan családfájához tartozó új intézményi közgazdaságtant, illetve az összehasonlító gazdaságtant lehet megkülönböztetni, de az interdiszciplináris eredményeket egyik tudományág sem hagyhatja figyelmen kívül, ezért a köztük levő határvonalak nem merevek. Amint a kutatási kérdésekből egyértelmű, a *vizsgálataim a közgazdasági tudományterülethez tartoznak*. Ugyanakkor például az intézmények változásának értelmezésében a történeti institucionalizmusban találtam támpontokat.

Az intézményi elemzések legfontosabb *módszertani dilemmáit* a régi és az új intézményi közgazdaságtan vitáin keresztül lehet végiggondolni, amelynek összefoglalását az 1. táblázat mutatja. Az áttekintés legfontosabb tanulsága az lett, hogy az új institucionalizmus és a régi mai képviselői között határozott közeledés történt, mert akár a holisztikus megközelítést, akár a módszertani individualizmust alkalmazzuk kizárólagosan, megoldhatatlan nehézségekbe ütközünk. A kialakult szintézist a magam számára is követendőnek tartottam.

1. táblázat Módszertani dilemmák az intézményi elemzésben

	Régi institucionalizmus	Új institucionalizmus
Társadalom-szemlélet	holisztikus szemlélet	módszertani individualizmus
	spontán evolúció	optimalizált egyensúlyi állapotok
kizárólagos alkalmazása	egyén társadalmi termék: redukcionizmus	társadalmi rendszer egyéni cselekvések terméke: <i>regressus ad infinitum</i>
szintézis	egyének és intézmények kölcsönösen függenek egymástól és reflexív módon kapcsolódnak össze	
Egyéni magatartás irányítója	szabálykövetés: szokások, normák irányítják az emberi viselkedését	racióális, haszonmaximalizáló döntéshozatal
kizárólagos alkalmazása	racionális helye bizonytalan	általános érvennyel nem állítható
szintézis	szokáskövetés lehet racionális, adaptív és korlátozott racionalitás	

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az összehasonlító intézményi elemzésekben *a kvantitatív módszerek alkalmazásának sajátos korlátai* vannak, amelyek miatt *komplex módszertanra* van szükség. Az a nehézség általánosan fennáll, hogy statisztikai eszközökkel (pl. akár klaszter-, akár regresszioelemzésről van szó) a jelenségek mögötti ok okozati összefüggéseket, hatásmechanizmusokat nem lehet kielégítően feltárni. A vizsgálatokat eleve befolyásolja az elérhető statisztikai adatok köre. Ehhez járul hozzá, hogy az országok közötti összehasonlításoknál az elemszám olyan kicsi, hogy az a statisztikai bizonyító erőt gyengíti, illetve minél több, eltérő adottságú, fejlettségű országot vonunk be a vizsgálatba, annál nagyobb a valószínűsége, hogy csak felszínes összefüggéseket tudunk felismerni. Továbbá a bemeneteket vagy kimeneteket mérő indikátorok önmagukban még nem adnak szükségképpen pontos képet az intézményekről, és a statisztikai csoportosításban a hasonló indikátor értékek mögött nem feltétlenül van tényleges intézményi hasonlóság. A szakirodalomban egyetértés mutatkozik abban, hogy ezeknek a nehézségeknek a megoldására, de legalábbis enyhítésére a kvantitatív vizsgálatokat ki kell egészíteni kvalitatív elemzésekkel, adott esetben pl. történeti irányultságú esettanulmányokkal (Mjøset – Clausen, 2007). A kutatási eredmények jobb megalapozása érdekében ezért én is együttesen alkalmaztam kvantitatív és kvalitatív módszereket.

A gazdasági rendszerek vizsgálatánál gyakran evidenciának tekintik, hogy miért éppen a szóban forgó részterületet, alrendszerrel vonják be a vizsgálatba, ami azután kritikai ellenvetésként fel szokott merülni. Ezért minden alrendszerrel megnéztem, hogy *makroökonomiai tanulmányok igazolják-e a jelentőségüket a gazdasági rendszer teljesítménye szempontjából*. Azt megnyugtatóan lehetett igazolni, hogy egyes alrendszereket miért volt szükséges bevonni a modellépítésbe, de ezzel nem lehetett elkerülni, hogy a növekedési teljesítmény szempontjából releváns intézmények ne maradjanak ki. Aligha vonható kétségbe, hogy az állam, a politikai rendszer struktúrája, valamint a társadalom szokásai, hagyományai, normái is befolyásolják a piacgazdaság működését. Ezek beépítése a piacgazdasági modellezésbe azonban már meghaladná egy közgazdasági jellegű vizsgálat kereteit.

2. tézis A piacgazdaság modelljeinek a fejlett országokra kidolgozott plurális tipizálása továbbfejleszhető, és kidolgozható olyan közös elemzési keret az EU tagállamai számára, amely a közép- és kelet-európai országokat is magában foglalja.

Az intézményi elemzés keretének meghatározásához először magának az *intézménynek a fogalmát* kellett tisztázni. A legmeggyőzőbbnek és leggyümölcsözőbbnek North (2005) megközelítése látszott, amely megítélésem szerint a tartalmi és módszertani dilemmákra védhető szintézist ad. Elfogadhatjuk, hogy az intézmények a játékszabályok, amelyekre azért van szükség, mert az ember interakciói egy bizonytalan világban zajlanak, és a szervezetek működésének bizonytalanságát ez csökkenti. A szereplők számára a játékszabályok egyrészt korlátok, másrészt lehetőségek is. Azt ugyan nem merném olyan univerzális érvénnyel kijelenteni, mint North teszi, miszerint a szereplők, a szervezetek célja a túlélés, ami a szűkös erőforrások közötti verseny közepette a nyereség maximalizálásában nyilvánul meg, de a vizsgálatom időhorizontján, a nemzetgazdaságok gazdasági növekedési lehetőségeit vizsgálva, már vállalhatónak tartom ezt a feltételezést is. Annál inkább, mert ezekből a feltevésekből Northnál sem következik, hogy a szereplők döntései szükségképpen egy

optimális egyensúlyi állapothoz vezetnek. Azok a készségek, ismeretek, melyeket az egyes egyének és szervezetek megszereztek, formálják azt is, ahogyan a lehetőségeiket felfogják, értelmezik. Különböző kulturális háttérrel, különböző tapasztalatokkal ugyanazokat a tényeket is különböző módon értékelik, és különböző módon döntenek. Vagyis a *korlátozott racionalitás és az útfüggőség* feltételezése mellett elképzelhető, hogy a fejlődés nem vagy nem egyetlen lehetséges egyensúlyi állapothoz vezet. Az útfüggőség elfogadása nem jelent determinációt, de a választási lehetőségek korlátozását igen, illetve azt, hogy a változások evolúciós jellegűek és inkrementálisak. A közép- és kelet-európai rendszerváltozások története jól példázza Northnak (1990) azt a megállapítását, hogy még a radikális változások is utólag mélyülnek el, ugyanis a mélyen meggyökeresedett kulturális örökség, az abból fakadó informális korlátok csak lassan igazodnak a radikális, gyors formális változásokhoz. Ezzel a megközelítéssel összeilleszthető az a fentebb már hivatkozott nézet, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok leírásánál az egyén és az intézmény viszonyát a kölcsönös függőség viszonyában ragadjuk meg.

A kutatásomban áttekintettem a piacgazdaságok tipizálásának történetét. A modellezés szempontjából a két fő kortárs megközelítés között kellett választanom. Az egyik a *Hall és Soskice* nevével fémjelzett, 2001-es tanulmányukhoz fűződő *duális tipizálás*, amely az USA és Németország konkrét esete alapján határozta meg a *liberális és a koordinált piacgazdaság* ideáltípusát. A másik lehetőség, a plurális tipizálás több munkában is megjelent, de a legátfogóbb rendszerelemzést *Amable* (2003) végezte el, amelyet empirikus adatok alapján épített fel. Az EU-ban a *piaci alapú, a kontinentális európai, a szociáldemokrata és a mediterrán modellt* azonosította. Noha a duális tipizálást és Hallék módszertanát egy sor súlyos kritika érte, amelyet a könyv 2. fejezetének 4. pontjában részletesen bemutattam, mégis a nevükhöz kötődő kapitalizmus változatai (*varieties of capitalism*) irányzat terjedt el. *Amable* munkáját módszertanilag megalapozottabbnak értékeltem, és egy az uniós tagállamok számára kidolgozható közös elemzési keret számára is ígéretesebb megközelítésnek tűnt. Az összehasonlíthatóságot célszerű volt megőrizni, mert így meg lehetett látni, hogy a hozzávetőleg egy évtizeddel régebbi adatokkal végzett kutatáshoz képest történt-e változás a régi tagállamok piacgazdasági modelljeiben, amire *Amable* vizsgálata irányult.

A gazdasági-társadalmi szektorok közül a *termékpiacokat, a kutatás-fejlesztést és innovációt, a pénzügyi rendszert, a munkapiacot, a szociális védelem rendszerét és az oktatást* vizsgáltam. Az általam felépített adatbázisban az Eurostat, az Európai Központi Bank, a Világbank és a Fraser Institute adatait használtam. Két tagállamot, Ciprust és Máltát a hiányos adatok miatt ki kellett hagynom, továbbá Horvátországot mint 2013-tól belépő tagállamot sem tudtam beépíteni ugyanilyen okból. A felhasznált információkat úgy válogattam ki, hogy csak „kemény” adat legyen közöttük, tehát a gazdasági szereplők véleményei alapján képzett indexekkel szemben a mérhető adatokat részesítettem előnyben. A mutatók a 2000-es évek közepéről vett 3 év átlagát mutatják, mert a válság előtt fennálló helyzetet akartam rögzíteni, egy „pillanatfelvételt készíteni”, kiszűrve az esetleges éves ingadozásokat.

Mivel elsődleges célom az országok tipizálása volt az egyes alrendszerekben, és valamilyen – lehetőleg – kétdimenziós ábrán történő reprezentálása, ezért az empirikus vizsgálat főmódszere a *klaszteranalízis, illetve a többdimenziós skálázás*. A klaszteranalízis alkalmazása során – ami a kis elemszám ellenére értelmezhető eredményeket hozott – több

lehetséges klaszterszámot is kipróbáltam, legvégül pedig a klaszterek számáról két szempont figyelembevételével döntöttem:

- Az egyes klaszterek közgazdaságilag értelmezhetőek legyenek.
- Az egyes klaszterek viszonylag homogének legyenek, azaz a klasztereket kialakító változók szórása a klasztereken belül alacsony legyen az egészhez viszonyítva.

Az egyes alrendszerekben kapott klasztereket együttesen is vizsgáltam a *kétlépeses* („Twostep”) *klaszteranalízissel*, amelynek eredményeképp négy klasztert kaptam (2. táblázat). Az együttes klaszterek lényegében megfeleltek a szakirodalomban a régi uniós tagállamokra megállapított modelleknek (északi, angolszász, kontinentális, mediterrán), azzal a különbséggel, hogy az angolszász modell nem különült el. Az adatok mélyebb elemzése alapján inkább, mint alcsoport jelent meg az északnyugati országok között. A közép- és kelet-európai országok viszont egyértelműen önálló klasztert alkottak.

2. táblázat. Az EU-25 tagállamainak együttes klaszterei

Északnyugati klaszter	Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Németország
Mediterrán klaszter	Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország
Északi klaszter	Finnország, Luxemburg, Svédország
Közép- és kelet-európai klaszter	Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia

3. tézis A rendszerváltozást követő másfél-két évtized alatt az uniós tagállammá vált egykori szocialista országokban kialakult egy olyan intézményegyüttes, amelynek jellemzői alapján leírható a piacgazdaság közép- és kelet-európai modellje. A modellen belül a balti, a visegrádi és délkelet-európai országok alcsoportjai azonosíthatók.

A 2000-es évek közepétől kezdve több kísérlet történt arra, hogy a poszt-szocialista térség országainak, ezen belül a közép- és kelet-európai országok gazdasági intézményrendszerét tipizálják. Azonban ezek vagy csak néhány országra terjedtek ki, vagy a felhasznált adatok, szempontok köre szűkebb volt, mint a régi kapitalista országok esetében, és többnyire a liberális vs. koordinált piacgazdaság dichotómiájában próbáltak elhelyezni egyes országokat. *Nölke és Vliegenhart* (2009) tanulmánya a visegrádi országok elemzésével egy önálló kapitalizmus modell születése mellett érvelt, és bevezette a függő piacgazdaság (*dependent market economy*) kifejezést. Noha a szerzők számos releváns összefüggést feltártak, a függő piacgazdaság modelljének minden jellemzőjét az külföldi tőke meghatározó szerepéből vezették le, ami elemzésüket egyoldalúvá tette. A közép- és kelet-európai uniós tagállamokra nézve mély elemzést adott *Bohle és Greskovits* (2012). Az ő munkájuk a térség belső tagoltságára összpontosított, és nem a gazdasági teljesítmény kérdését, hanem a piaci önszabályozás és az ennek ellenálló társadalmi erők viszonyát állították középpontba.

A kutatásom az előzőekhez képest eltérő utakon járt. Egyrészt a közép- és kelet-európai uniós tagállamok összességére nézve végzett el komplex rendszerelemzést, másrészt ezeket az országokat a gazdasági fejlődési potenciáljukat szem előtt tartva, a többi uniós tagállammal összehasonlítva helyezte el az EU-ban. A klaszteranalízis nagyon határozottan azt jelezte, hogy a közép- és kelet-európai országok elkülönültsége a többi tagállamtól

erősebb, mint az egymás közötti különbségük, és ennek alapján *megrájolható a piacgazdaság közép- és kelet-európai modellje.*

Ha a klaszteranalízis alapján az egyes intézményi területeket összevetjük a leginkább hasonló, más tagállami modellekkel, akkor láthatóak legjobban a modell sajátosságai. A posztoszocialista országokban a fejlett technikai színvonal hordozója az FDI. *Termékpiacaik* az északnyugati és a mediterrán klaszter között helyezkedtek el, előbbinél kevésbé, utóbbinál inkább nyitottak és liberalizáltak. Az egységes belső piac szabályai miatt ezen a területen kevésbé mutatkoztak markáns különbségek, mint más alrendszerekben. A *K+F és innováció* intézményi területénél a közép- és kelet-európai országok egy csoportot képeztek a mediterrán országokkal. Az FDI jelenléte révén a csúcstechnológiai exporttermékeknel és a tudásintenzív foglalkoztatásban kisebb a szakadék a régi, nem mediterrán tagállamokhoz képest, mint a K+F-ben. *Pénzrendszerük* bankalapú, a pénzügyi rendszerük uniós viszonylatban fejletlen, a bankrendszerben meghatározó a külföldi bankok jelenléte, a pénzpiacok szerepe marginális. A bankalapú pénzrendszer ugyan megfelel a kontinentális országok modelljének, de lényegesen fejletlenebb szinten.

A munkapiac és a munkaügyi kapcsolatok összehasonlítása az előzőeknél összetettebb képet mutatott. A munkapiac rugalmassága a középmezőnyben van. A munkapiac nem bír azzal a dualitással, ami a mediterrán és a kontinentális országok jellemzője, ez az angolszász országokkal rokonítja, de a munkapiac az utóbbiaknál kevésbé rugalmas. A szakszervezeti szervezettség alacsony, a szakszervezetek alkalmazkodóak a kollektív alkukban. Az állam szervező szerepet játszik a munkaügyi kapcsolatokban, ahol szintén felemás a hasonlatosság, mert a mediterrán modellhez hasonlóan az állam beavatkozik a munkaügyi kapcsolatokba, de a kollektív alkukban a munkaadói–munkavállalói kapcsolatra nem jellemző a konfliktus. A kontinentális országok közé egyedülként Szlovénia került be.

*A szociális védelem kiterjedtsége alapján az országok kettéváltak. Lengyelország, Magyarország, Szlovénia beleillett a kontinentális országok csoportjába, annak „szerényebb kiadásának” tűnt. A másik hét posztoszocialista országban a jóléti kiadások szintje alacsony – Csehország, valamint Szlovákia kivételével –, magas szintű a jövedelmi egyenlőtlenség, és a reziduális jóléti állam jegyeit mutatták. Ezért az angolszász modellhez hasonlítanak, de a finanszírozás konstrukciójában megmaradtak a kontinentális társadalombiztosítás hagyományai. Az *oktatási rendszerben* nincsenek olyan világos modellek, mint a többi alrendszerben, de az új tagállamok leginkább a kontinentális országok oktatási rendszereivel mutattak hasonlóságot. A legeredményesebb oktatási rendszert felmutató – zömmel északi – országok közé egyedül Szlovénia került be.*

Összességében tehát az uniós posztoszocialista országok piacgazdaságainak intézményrendszere a mediterrán, valamint a kontinentális országok intézményrendszerével mutat leginkább hasonló vonásokat, de nem azonosítható ezekkel. A munkaügyi és szociális rendszerben találtunk angolszász elemeket, az északi országok intézményeivel viszont egyetlen területet sem tudtunk rokonítani. Első látásra úgy tűnhet, hogy esetlegesen kerültek egymás mellé a különböző alrendszerek intézményi megoldásai.

Azonban ha jobban megfigyeljük a közép- és kelet-európai modell elemeit, alapvetően három tényezőre vezethetők vissza: *a tőke- és tudáshiányra, a gyöngye civil társadalomra és*

arra a hatásra, amely az EU-ból és a nemzetközi szervezetekből érte az új tagállamokat. A tőkehiány szükségszerűvé tette a külföldi tőkebevonást, de hogy ez az azonnali liberalizációval együtt ment végbe, és fel sem vetődtek olyan iparvédelmi intézkedések, mint az a felzárkózó országoknál más korban, illetve más régióban szokásos, az már a nyugati országokban uralkodó közgazdasági paradigmából és az európai integráció régi tagállamok által elért szintjéből adódott. A tőkehiány szükségszerűvé tette, hogy a pénzügyi rendszer bankalapú legyen, hiszen az FDI tetemes része a pénzügyi szektorban, a bankokban jelent meg. A munkapiacok működése, illetve a munkaügyi kapcsolatok azért különböznek mind az angolszász, mind a mediterrán országoktól, mert a civil társadalom, ezen belül a szakszervezeti szerveződés ezekhez képest is erőteljesebb. Az uniós jogharmonizáció kényszere nélkül a munkavállalók pozíciója feltehetően még gyengébb lenne. A szociális védelem alacsonyabb vagy magasabb szintje, a jóléti újraelosztás leszorítása pedig jól korrelált az új tagállamok között azzal, hogy relatíve hol erősebb vagy gyöngébb a civil társadalom, illetve hogy a szociális védelem intézményeinek milyen mély gyökerei, hagyományai vannak. A K+F és innováció rendszere szintén jól megérthető abból a körülményből, hogy hiányzik az a hazai bázisú, nemzetközileg versenyképes vállalati háttér, amely az északi vagy a kontinentális országokban az innovációs rendszer motorja. Ennek hiányát az államilag indukált K+F sehol nem tudja pótolni.

Ha ez az okfejtés helytálló, vagyis a közép- és kelet-európai modell nem esetlegesen alakult ki, hanem a kiinduló feltételekre adott válaszként, akkor abból az is következik, hogy nem tekinthetjük egy átmeneti állapotnak, amely automatikusan halad valamelyik más európai kapitalizmusmodell felé, és hogy ez az *intézményegyüttes képes lehet önmaga reprodukálására*. Ez viszont erőteljesen korlátozná a térség országainak felzárkózási esélyeit, hiszen a régi tagállamok gazdaságaitól való *aszimmetrikus függő helyzet állandósulását* vonná maga után.

Az előzőekben vázolt intézményegyüttes elemei közötti *komplementaritás* mindenesetre valószínűsíti a modell fenntarthatóságát. Az elmaradottabb országokba áramló tőke a viszonylag olcsó, de megfelelően képzett munkaerőt keresi, s ezt a vonzerőt liberalizált munkapiaccal lehet megtartani. A liberalizált munkapiac fennmaradását segíti a gyöngye szakszervezeti szervezettség, de az előbbi egyúttal korlátozza is a szakszervezetek megerősödését. A hazai gazdaság elmaradottságból fakadó alacsonyabb termelékenység, illetve a külföldi vállalatoknál folyó termelésben az alacsonyabb hozzáadott érték viszonylag alacsony szinten teszi lehetővé a humán tőkére való ráfordítást mind az oktatásban, mind a szociális ellátó rendszerben. Ez viszont nemcsak a reziduális jóléti állapotot teszi tartóssá, hanem korlátozza kutatás-fejlesztési és innovációs rendszerének a fejlődését, ami fenntartja a régi tagállamoktól és általában a fejlett országtól való aszimmetrikus függést. Ezt a fajta intézményi komplementaritást az tudná megbontani, ha az FDI jelenlétével adódó lehetőséget a hazai gazdaság képes lenne kihasználni, és felzárkózna a termelékenység tekintetében a fejlett országok gazdaságához.

Annak a megítéléséhez, hogy vajon a modell fennmaradása vagy átalakulása valószínűbb, további vizsgálatokra volt szükség. Ehhez foglalkozni kellett a közép- és kelet-európai modellen belüli különbségekkel, az egyes országok kapitalista transzformációjával. A leginkább hasonlatos országok alcsoportja a *balti országoké*. A *visegrádi országok* között is számos közös vonást találni. Bár Szlovénia sokban különbözik tőlük, még mindig inkább

ezekhez az országokhoz áll közelebb, semmint a többi *délkelet-európai országhoz*, Romániához és Bulgáriához. Az országcsoportokra vonatkozó, esettanulmányokra épülő elemzésnek sajátos kontextust adott a 2008-as globális válság, ezért ezeknek a hatásoknak az értékelésére külön ki kell térni.

4. tézis *A 2008-as globális válság nem vezetett a közép- és kelet-európai modell megváltozásához. Egyelőre az olyan kihívások, mint az öregedő társadalom és az újabb technológiai változások sem bontották meg a modell intézményi komplementaritását.*

A 2008-as válság nyomán felvetődött az a kérdés, hogy annak folyamatai milyen hatással jártak a közép- és kelet-európai modellre nézve. A válság kitörése után a három visegrádi országnak, Lengyelországnak, Csehországnak és Szlovákiának a stabilitása, a drasztikus visszaesés a balti államokban, valamint Magyarország és a délkelet-európai országok súlyos problémái azt a benyomást keltették, hogy a közép-és kelet-európai országok eltérő fejlődési pályára álltak. A balti országok gyors korrekciója, Csehország lassú növekedése azonban már jelezték, hogy óvakodni kell az elhamarkodott következtetésektől.

Az egyes országok intézményrendszerének részletes vizsgálata azt mutatta, hogy *a modell alapvető sajátosságai megmaradtak*, sőt bizonyos területeken (a munkapiac, a munkaügyi kapcsolatok és a szociális védelem terén) közeledés történt az országok között. Általánossá vált a felismerés, hogy a külföldi működő tőke összetétele, a külkereskedelem-képes ágazatok előnyben részesítése milyen fontos a kis, nyitott gazdaságokban.

Jelentős elmozdulás az egyes alcsoportok között egyelőre még nincs, a visegrádi országokra és Szlovéniára jellemző továbbra is, hogy a *külföldi működő tőke* a külkereskedelem-képes ágazatokban, azon belül a gyáripárban összpontosul, illetve újabban Románia mutat előnyösebb adatokat. A válság kikényszerítette, hogy ahol a költségvetésnek bevételekre volt szüksége, és még volt számottevő állami tulajdonú vállalat, ott elindítsák a privatizációt. Ez a folyamat mind Lengyelországban, mind Szlovéniában, mind Romániában lassan és kényszeredetten haladt, a kormányok nem szívesen válnak meg az állami vállalatok maradványától. Egyedül Magyarország lépett ellenkező irányú útra, ahol az állam bővítette vállalatainak a körét.

A *K+F és innováció* intézményrendszerében sehol nem történt áttörés, az uniós eredménytábla tanúsága szerint se a régi tagállamokhoz, se egymáshoz képest nem lett érdemleges változás a pozíciójukban. A megszorítások által kevésbé sújtott országok, illetve a recessziótól megmenekülő Lengyelország sem tudták kihasználni az előnyös helyzetüket. A *pénzügyi rendszer* bankalapú maradt, és a külföldi tulajdonosok megőrizték a stabilitását. A hazai tulajdonú bankok konszolidálása Lettországnak és Szlovéniában nagyon megterhelte a költségvetést. Magyarország itt ismét eltérő úton járt, a külföldi bankokat jelentős külön adókkal sújtotta, és az állami tulajdonú pénzügyintézeteket erősítette.

Egy ország sem volt, amelyik a foglalkoztatási problémákra a *munkapiacokon* ne a liberalizálás folytatásával vagy a már erősen liberalizált szabályozás fenntartásával reagált volna. A *munkaügyi kapcsolatokban* a szakszervezetek szerepe tovább gyöngült, esetleg változatlan maradt. A történelmi előzmények ismeretében ugyan nem meglepő, de sehol

nem merült fel, hogy a válság terheit a szociális partnerek megállapodása alapján megosszák a munkaadók és a munkavállalók között. Ahol volt tiltakozás, az inkább a kormányok ellen irányult, miután a megszorítások elsődlegesen a költségvetésen keresztül érték az embereket vagy mint közalkalmazottakat, vagy a szociális ellátások csökkentése révén. A *szociális védelem* a költségvetési konszolidáció átmeneti intézkedésein túl is gyöngült. A nyugdíjrendszerhez mindenütt hozzányúltak az öregedés okozta kiadásnövekedés miatt. A nyugdíjrendszer második pillérét több országban vagy megkurtították, vagy kifejezetten megszüntették a költségvetés lyukainak betömése érdekében. A szociális védelem kiadásaiban az országok közötti különbség csökkenő tendenciájú, egyedül Szlovénia maradt közelebb az uniós átlaghoz.

Összességében tehát *a modell ismérvei fennmaradtak*, a modernizáció az FDI-ra épül, az innovációs rendszer gyöngé, a versenyképesség fenntartása liberalizált munkapiaccal, alacsony szociális kiadásokkal lehetséges, a szociális partnerség fejletlen. Az állam szerepének előtérbe kerülésével Magyarország mutatott részleges eltérést a modelltől.

Az a három ország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia, amelyik legjobban átvészelte a válságot, az FDI kedvező összetételének, a földrajzi helyzetének (a német gazdaságba integráltságának) és a stabil államháztartásának köszönhető, hogy nem halmozott fel tetemes egyensúlytalanságot a válság előtt, és ez ellenállóvá tette a külső sokkal szemben. Azonban a közép- és kelet-európai modell kritikus pontjában, nevezetesen hogy a hazai vállalatok felemelkedjenek a globális értékláncon, egyik sem ért el fordulatot. Továbbra is nyitott kérdés, hogy melyik ország lesz képes létrehozni azt az intézményegyüttest, amelyik megvalósítja az áttörést. A demográfiai folyamatok, a társadalom öregedése, a negyedik ipari forradalom technológiai változásai jelenthetnek olyan külső kihívást, amely modell szintű változásokat is generálhat.

5. tézis A közép- és kelet-európai modell egyfelől sikeres fejlődési lehetőséget biztosított az államszocialista rendszerből a kapitalista piacgazdaságba való átmenet után, másfelől a modell konvergencia kapacitása korlátozott. Hosszú távú felzárkózás csak a modell módosításával lehetséges, amely megvalósulását viszont az útfüggőség jelenségei veszélyeztetik.

Egy piacgazdasági modell vizsgálatánál külön figyelmet érdemel, hogy elemezzük a modell fejlődési potenciálját. A mediterrán országok gazdasága a válság előtti makroökómia mutatók szerint még sikeresnek tűnt, amikor az intézményi elemzés már súlyos fejlődési problémákat jelzett előre. A *közép- és kelet-európai* országok piacgazdasági modellje viszont kétségtelen *sikerekhez* vezetett. Ha a transzformációs visszaesés utáni időszakból 1995-öt tekintjük kiindulópontnak, és ezt a válság előtti évvel hasonlítjuk össze, akkor akár a GDP-ben, akár a lakosság jólétét jobban kifejező végső fogyasztásban a két leggazdagabb állam, Csehország és Szlovénia kivételével 10–30 százalékpontos növekedést tapasztalunk. Az 1989-es kiindulópont is viszonyíthatunk, de mind az akkori statisztikai adatok, mind az akkori GDP-t képviselő jószágok minősége miatt ez az összehasonlítás csak nagyon hozzávetőlegesen tájékozódásra alkalmas (3. táblázat).

3. táblázat A posztszocialista országok felzárkózása az egy főre jutó, vásárlóerő paritáson kifejezett GDP-ben, egy főre jutó tényleges végső fogyasztásban az EU- 27 átlagához viszonyítva és az 1989-es GDP-ben mérve

	Észtország	Lettország	Litvánia	Lengyelország	Csehország	Szlovákia	Magyarország	Szlovénia	Románia	Bulgária
GDP/fő, EU-27=100										
1995	36	31	35	43	77	47	51	74	33	32
2007	70	56	59	54	83	68	62	88	42	40
Végső fogyasztás/fő, EU-27=100										
1995	36	34	38	44	68	38	49	75	35	35
2007	64	56	63	55	69	63	59	80	45	44
GDP/fő, 1989=100										
2007	150	124	116	169	139	154	135	151	120	107

Megjegyzés: a tényleges végső fogyasztás magában foglalja mind a magán fogyasztást, mind az állami fogyasztás egyénekhez jutó részét.

Forrás: AMECO, Eurostat, EBRD (2008: 13)

A válság utáni kedvezőtlen világgazdasági környezetben a növekedési ütem lelassult, de – ellentétben a mediterrán országokkal – az országok többségében a konvergencia folytatódott, ha a válság előtti dinamika nem is tért vissza. Az uniós dokumentumok 2013-14-ig még a szokásos gondolatmenetükön belül fogalmazták meg a hagyományos gazdaságpolitikai ajánlásait (a makroökonómiai stabilitás biztosítása, a fenntartható folyó fizetési mérleg, az uniós alapok támogatásainak hatékony felhasználása stb.) a konvergencia gyorsítása érdekében. Azt feltételezték, hogy az új, posztszocialista tagállamok egy olyan fejlődési pályán vannak, hogy a piaci folyamatok működése mellett a konvergencia csak idő kérdése.

Az empirikus vizsgálataim első, 2011-es publikálásakor még nagyon *elszigetelt, kisebbségi nézetnek számított*, hogy a térség transzformációs folyamatai mögött egy, a közép- és kelet-európai uniós tagállamokra jellemző intézményi modellt feltételeztem. Ennek az intézményi keretei csak olyan fejlődési pályához megfelelőek, amely tartóssá teszi az *aszimmetrikus kölcsönös függőséget* a fejlett és közép- és kelet-európai tagállamok között. A hosszú távú konvergencia fenntartásához a modell módosítására van szükség, hogy a külföldi tőke bevonása kiegészüljön olyan eszköztárral, amely a hazai bázisú, innováció-vezérelt gazdaság fejlődését teszi lehetővé. Elméletileg fokozatos, szisztematikus átalakulással lehetne út a közép- és kelet-európai modellből egy olyan intézményi berendezkedés felé, amelyben a hazai gazdaság értéktermelő képessége nő. Az *útfüggőséget* figyelembe véve azonban nagyon nehéz olyan utat találni, amely a valóságosan létező társadalmi intézményekre, normákra, attitűdökre, a valóságosan létező társadalmi tőkére épül.

Azóta a *Világbank* elemzése szintén önálló modellként írta le a térség *FDI alapú modernizációját* az EU-n belül (Gill – Raiser, 2012). A brüsszeli *European Trade Union Institute*-nél születő tanulmányokban a régió gazdaságait mint *alacsony bérű modellt* jellemezték (Galgóczi, Béla – Drahoukoupil, 2017). A *Warsaw School of Economics*-on folyó kutatások a válsági után adatokkal végzett klaszterelemzéssel megerősítették, hogy a régió

intézményi berendezkedése továbbra is sajátos, önálló modellt alkot az EU-n belül, miközben az országok közötti különbségek jelentősek (Rapacki - Czerniak, 2018).

A Nölke és Vliegenhart (2009) visegrádi országokra alkalmazott függő piacgazdaság elnevezése népszerűvé vált az egész térségre nézve. A kutatásom arra mutatott rá, hogy a fejlett (mag-) országok és a közép- és kelet-európai országok kapcsolatát pontosabban írja le az *aszimmetrikus interdependencia*. Ennek a megkülönböztetésnek a jelentőségét jól illusztrálják a 2015-ös migrációs válság utáni politikai súrlódások ellenére intenzíven működő gazdasági kapcsolatok Németország és a visegrádi országok között, amelyeket már egy 2018-ban megjelent könyvfejezetben elemeztem. Továbbá a külföldi működő tőke kitüntetett szerepe már maga is következmény volt, a tőke- és tudáshiány következménye, noha a jelenléte kétségtelenül bizonyos fokig intézményformáló. Egyoldalú előtérbe állítása homályban hagyja a térség alapvető gazdasági problémáját, a külföldi és hazai cégek termelékenységi különbségét, ami jóval meghaladja a fejlett országokban tapasztalható mértéket. A hazai gazdaság intézményrendszerének a hosszú távú fejlődés szempontjából lényeges jellemzői a függő piacgazdaság koncepciójában figyelem és magyarázat nélkül maradnak.

6. tézis Az EU-n belüli intézményi különbségek vizsgálatában túlhaladott az az álláspont, amely a régi és új tagállamok megkülönböztetésével ragadja meg a fő törésvonalat az országok között. Mélyebb intézményi különbségek mutathatók ki az északi, északnyugati és a déli, kelet- és közép-európai tagállamok között.

Az uniós tagállamok klaszterelemzése megmutatta, egyrészt hogy a közép- kelet-európai tagállamok elkülönült csoportot alkotnak, másrészt azonban beilleszthetők egy közös értelmezési keretbe. A részletes intézményi vizsgálat ezeken túlmenően olyan összefüggéseket világított meg, amelyek az EU tagállamairól alkotott szokásos elképzelés átértékelését teszi szükségessé. Nevezetesen azt, hogy az EU régi és új tagállamai között húzódnak meg a mély intézményi különbségek, mert a mediterrán országok már sikeres felzárkózást hajtottak végre.

Ezzel szemben több közös jellemzőt találni a mediterrán és a közép- és kelet-európai modell között. A modernizációjában mindkét térség a mai napig ráutalt a külföldi tőkére. Az eltérés a két térség között abban áll, hogy a közép- és kelet-európai országokban ennek a meghatározó formája az FDI, míg a mediterrán országokba inkább portfólió és egyéb formában áramlott be. Ezzel a különbséggel magyarázható, hogy a mediterrán országokban a válság előtti pénzbőség évtizedében az exportképes szektorok nem fejlődtek úgy, mint (főként) a visegrádi országokban. A külkereskedelemben részt vevő és részt nem vevő vállalatok, a multinacionális vállalatok és a KKV szektor működésének szakadékszerű hatékonysági különbségeivel, azaz a gazdaság dualitásának problémájával szintén mindkét térségben találkozunk. A növekedés hosszú távon meghatározó tényezője, az innovációs rendszer fejlettsége szempontjából a törésvonal egyértelműen az északi-északnyugati országok és a déli, közép- és kelet-európai országok között húzódik.

Az intézményi elemzésekben a Hall és Soskice féle duális tipizálásból teljesen hiányzik az *állam szerepe*. A plurális tipizálásokban az állami beavatkozás mélységét, a másik oldalról

nézve a piacok liberalizáltságát, valamint az állam jóléti funkcióit veszik figyelembe. Mind a mediterrán, mind a közép- és kelet-európai országok fejlődése egyértelműen megmutatta, hogy ez nem elégséges megoldás. A különféle intézményegyettesek gazdasági teljesítményének értelmezéséhez, hosszabb távú versenyképességi kilátásainak mérlegeléséhez nemcsak a közép- és kelet-európai, hanem a mediterrán országok miatt is be kell építeni az állam szerepét. Az állam szabályozási funkciói és az üzleti környezet ezáltal meghatározott minősége olyan mértékben járulnak hozzá a modellek közötti különbségekhez, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. A *World Economic Forum Global Competitiveness Indexéből* vettem azokat az indikátorokat, amelyek az állam, illetve a közigazgatás szakszerű, hatékony, tisztességes, átlátható jogalkotási, illetve szabályozási tevékenységére vonatkoztathatók. Ezek az indikátorok kivétel nélkül puha adatok, de ezen korlát ellenére annyit minden bizonnyal meglehet állapítani, hogy az eltérő kapitalizmusmodellekhez eltérő minőséggel működő államok, illetve közigazgatások kapcsolódnak. A kormányzás minőségében ismét az északi-északnyugati országok és a déli, közép- és kelet-európai országok között találni nagy különbséget, csak Észtország áll közel a fejlett országokhoz. Ennek a megfigyelésnek a kvantitatív eszközökkel alátámasztott elemzését azután egy 2019-ben megjelent folyóiratcikkből végeztem el.

Ezek alapján adódik az intézményi elemzés újabb fontos tanulsága, mégpedig hogy *meghaladottá vált a régi és az új tagállamok szembeállítása*, hiszen mélyebb intézményi különbségeket lehet megragadni az északi (skandináv) és északnyugati (angolszász és kontinentális) országok, illetve a déli (mediterrán) és a közép- és kelet-európai országok között, mint az előbbi dimenzióban.

7. tézis *Az európai integráció elméletében az intézményi heterogenitás jelentősége alulértékelt.*

Az intézményi elemzés súlyos üzenetet hordoz az európai integráció elemélete számára, melyet a könyv zárófejezetében fejtettem ki. Mind a gazdasági integráció, mind a monetáris unió feltételezi az országok között a reál- és nominális folyamatok konvergenciáját. Az EU döntéshozói tudatában vannak annak, hogy ehhez közösségi szintű cselekvésre van szükség. Reformjaik mögött régóta az az elképzelés húzódik meg, hogy a közösségi szinten eltervezett intézmények szankciók és ösztönzők kombinálásával át tudják alakítani a szereplők viselkedését. A 2008-as válsággal felszínre került nehézségek mutatják, hogy ezeknek a beavatkozásoknak az eredményessége korlátozott. Az intézményi elemzésekből világosan kiderült, hogy olyan *jelentős, tartósan fennmaradó különbségekkel kell számolnunk*, hogy nem kerülhetjük meg azt a kérdést, melyet az európai integráció gazdaságtanában sosem szoktak feltenni: egyáltalán mekkora különbségek mellett marad működőképes az egységes belső piac, illetve a monetáris unió. Ezek figyelembevételével lehetne arról beszélni, hogy a minimum feltételeket hogyan lehet elérni, milyen reformokra van szükség és lehetőség.

Végső soron az EU-nak két ellentétes szempont között kell egyensúlyoznia. Egyfelől nem mondhat le arról, hogy közösségi szinten segítse olyan szintű konvergenciának a biztosítását, amely mellett az egységes belső piac és a monetáris unió működőképes marad. Másfelől át kell gondolni, hogy egy ilyen heterogén integrációban a közösségi szintű intézményektől, szabályozásoktól reálisan mi várható, s szembe kell nézni azzal, hogy *a tagállamok felelőssége óhatatlanul felértékelődik*.

A közép- és kelet-európai országok esetében az európai integráció sikeresen ösztönözte a tranzíciót. A feltételeesség (*conditionality*) alkalmazása azonban addig volt igazán hatásos, amíg a Nyugathoz tartozás vágya mozgatta ezeket az országokat, és a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet egyszeri termelékenységnövelő hatása a kedvező világgazdasági környezetben érzékelhető konvergenciát eredményezett. Az utóbbi években a térségben a reformok leálltak vagy lelassultak. *Minél magasabb jövedelmi szintről, minél komplexebb alkalmazkodási folyamattal lehet a termelékenység növekedését biztosítani, a külső, uniós szintről támasztott feltételeknek, szabályozásnak annál kisebb a várható eredményessége, és annál nagyobb a jelentősége az adott állam és társadalom elkötelezettségének.*

Meg kell barátkoznunk azzal, hogy az európai integrációról mint egy *nyílt végű rendszerről* gondolkodjunk egy jól definiálható, biztonságot sugalló végállapot nélkül. Úgy tűnik, hogy a *differenciált integráció* nem átmeneti eltérés egy ideális és elérendő állapothoz képest, hanem a különbözőségek kezelésének a módja. Ennek az új integrációs koncepciónak a kidolgozása az integrációelmélet sürgető kihívása.

Hivatkozások

- Amable, B. (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Bohle, D. – Greskovits, B. (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- EBRD (2008): *Growth in transition. Transition report 2008*. London: European Bank for Reconstruction and Development.
- Galgóczi, B. – Drahokoupil, J. (szerk.) (2017): *Condemned to be left behind? Can Central and Eastern Europe emerge from its low-wage model?* Brussels: European Trade Union Institute.
- Gill, I. – Raiser, M. (2012): *Golden Growth. Restoring the Lustre of the European Economic Model*. Washington: The World Bank.
- Hall, P. A. – Soskice, D. (szerk.) (2001): *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1–68.
- Mjøset, L. – Clausen, T. H. (szerk.) (2007): *Capitalism Compared*. Comparative Social Research, Vol. 24. Bingley: JAI Press – Emerald Group Publishing Ltd.
- North, D. C. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D. C. (2005): Institutions and the Performance of Economics over Time. In: C. Ménard – M. M. Shirley (szerk.): *Handbook of New Institutional Economics*. Dordrecht: Springer, pp. 21–30.
- Nölke, A. – Vliegenthart, A. (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670–702.
- Rapacki, R. – Czerniak, A. (2018): Emerging models of patchwork capitalism in CEE11 countries – empirical results of subspace clustering, Paper presented at the Conference Diversity of Patchwork Capitalism in Central and Eastern Europe – Institutional Perspectives. SGH Warsaw School of Economics, Warsaw, 15 March.

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk

Könyv, könyvfejezet:

- Farkas, Beáta (2013): The Crisis as a Turning Point in the European Convergence Model
In: Farkas Beáta (szerk.): *The Aftermath of the Global Crisis in the European Union*.
Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 134-151.
- Farkas, Beáta (2016): *Models of Capitalism in the European Union: Post-crisis Perspectives*
Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Farkas, Beáta – Máté-Tóth, András (2018): A Rift in European Integration? Neglected Shadows of the Central and Eastern European Transformation. In: C. Schweiger – A. Visvizi (szerk.): *Central and Eastern Europe in the EU: Challenges and Perspectives under Crisis Conditions*. Abingdon; New York: Routledge, pp. 25-43.

Farkas, Beáta (2018): Central European Relations in Turbulent Times. In: Christian Schweiger, Anna Visvizi (szerk.): *Central and Eastern Europe in the EU: Challenges and Perspectives under Crisis Conditions*. Abingdon; New York: Routledge, pp. 57-71.

Nemzetközi folyóiratcikk:

Farkas, Beáta (2011): The Central and Eastern European model of capitalism. *Post-Communist Economies* 23:(1) pp. 15-34.

Farkas, Beáta (2013): Changes in the European convergence model. *WIIW Monthly Report* 2013:(1) pp. 14-19.

Farkas, Beáta (2017): Market Economies of the Western Balkans Compared to the Central and Eastern European Model of Capitalism. *Croatian Economic Survey* 19:(1) pp. 5-36.

Farkas, Beáta (2019): Quality of governance and varieties of capitalism in the European Union: Core and periphery division? *Post-Communist Economies* On-line: 2019 január 11. DOI: 10.1080/14631377.2018.1537740

Farkas, Beáta (2018): What can institutional analysis say about capitalism in Central and Eastern Europe? Results and limitations. *International Journal of Management and Economics* 54(4): pp. 269–76 (megjelenés alatt)

Hazai folyóiratcikk:

Farkas Beáta (2011): A piacgazdaság intézményrendszere az Európai Unió új tagállamaiban. *Statisztikai Szemle* 89:(1) pp. 50-76.

Farkas Beáta (2011): A közép-kelet-európai piacgazdaságok fejlődési lehetőségei az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle* 58:(5) pp. 412-429.

Farkas Beáta (2012): A világgazdasági válság hatása az Európai Unió régi és új kohéziós tagállamaiban/The Impact of the Global Economic Crisis in the Old and New Cohesion Member States of the European Union. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly* 57:(1) pp. 53-70.

Farkas Beáta (2013): A sikeres felzárkózástól a hanyatlásig: A mediterrán országok az Európai Unióban. *Köz-Gazdaság* 8:(1) pp. 183-188.

Farkas Beáta (2015): A kapitalizmus változatai Közép- és Kelet-Európában. *Köz-Gazdaság* 10:(3) pp. 105-112.